

Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prodesürü¹

Abdülmecit MUTAF*

Özet

Osmanlı'da devletin siyasi, ekonomik, idari vs yapısında önemli değişimlerin yaşandığı Tanzimat'tan sonra maden işletmeciliği konusunda da esaslı gelişmeler olmuştur. Arazi Kanunnamesi ile madenler hususunda –klasik dönemden farklı olarak- getirilen yenilikler; arama, çıkarma ve işletme prosedürlerinde de yeni düzenlemeler yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu düzenlemeler devletin diğer kurumlarında olduğu gibi “Batı” örnek alınarak yapılmaya çalışılmış ancak bu da pek çok problemin doğmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı -bir sonrakinin bir öncekini düzeltmeye çalıştığı- yeni Nizamnameler çıkarılmış ve aksaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. Bu nizamnamelerdeki esaslarla Osmanlı devletin sonuna kadar madencilik sisteminin yürütülmesi sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maden Nizamnamesi, Arama Ruhsatnamesi, İşletme Ruhsatnamesi, İmtiyaz, Ferman-ı Ali, Mukavelename, Şartname.

Ottoman Mining Procedures in The Period of *Tanzimat*

Abstract

There were serious changes in mine regulations in the Ottoman Empire along with the political, social and economic reforms of the 19th century. The Land Code of 1858 effected mine regulations and new procedures in searching, digging and management processes were applied. These new arrangements were decided according to the European codes and regulations as in the other spheres of the Ottoman government in the 19th century. However, this situation created new problems. In order to fix those newly created problems few more regulations were issued. For the nineteenth century, one can say that Ottoman mining was in a rapid change in terms of mining regulations.

Key Words: Mining Regulations, exploration license, Management license, concession, Orders, contract,

Giriş

Osmanlı Devletinin ekonomisine hayat veren sanayinin başlıca kollarından ve devletin gelir kaynaklarından birini² teşkil eden madenler³ Tanzimat'a kadar devlet

¹ Bu makale 108K003 nolu ve “Maden Arama Faaliyetlerinde Alternatif Bir Araç Olarak ‘Tarih’: *Osmanlı Döneminde Balıkesir’de Madencilik (1839–1923)*” başlıklı TUBİTAK projesi kapsamında hazırlanmıştır.

* Yrd.Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Balıkesir.

² Bu kollar şöyle sıralanabilir: Dokumacılık, dericilik, madencilik, gemicilik, balıkçılık, sabunculuk ve küçük sanatlar. (Şerife YORULMAZ, **Aydın Vilayeti’nde Madenler (1850-1908)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, s.14.

³ Donald Quartaert madencilikğin önemsiz bir yer tuttuğunu, zamanla imparatorluk ekonomisindeki yerinin küçüldüğünü, hatta 19 yy sonlarında Osmanlı gayr-i safi milli hasılasının %1’inden daha azını oluşturduğunu belirtmektedir. (Donald QUATAERT, “19. yy’da Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1985, s. 914.

kontrolünde işletilirken, bu tarihten sonra özel teşebbüs tarafından işletilmeye başlanmıştır. Bu durumda madenlerin sahibi konumundaki devlet, artık kendi personeli olmayan kişi veya kuruluşlarca çalıştırılacak olan bu işletmelerin sağlıklı işleyebilmesi için bir takım kurallar koymuş ve kanuni düzenlemeler yapmıştır. Çünkü hem vergi gelirinin azalmaması, hem de yeraltı zenginliklerinin en iyi şekilde değerlendirilmesi gibi sebepler bu düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Böylece maden işletmeciliği konusunda Tanzimat öncesine göre oldukça farklı bir bürokrasi ortaya çıkmıştır.

A- Tanzimat Öncesi Dönemde Osmanlı'da Madencilik

Osmanlı devletinde, çok eskilere dayanan bir Türk devlet anlayışı olan 'ülkenin toprakları ile üzerindeki ve altındaki devlete ait olma' *örfi anlayışı* devam etmekte idi. İslam sonrası dönemde *Şer'î hukuk* gereği, vakıf ve az sayıdaki mülk arazi dışında kalan bütün araziler, ormanlar, göller, yeraltı zenginliklerinin vs yine devletin malı (*mîrî*) sayılması da bu eski Türk örfüne oldukça yakın bir anlayış idi.⁴ Bu miri arazilerden tarıma elverişli olan topraklar, *tımar* sistemi gereği ekip-biçerek geçimlerini temin etmeleri için - vergi vermeleri şartıyla- köylüye tahsis edilir, buradan elde edilen vergi gelirleri ise devlete verdikleri hizmetleri karşılığında askerlere ve diğer görevlilere *dirlik* olarak dağıtılırdı. Tarım arazisi dışında olanlar ise giderlerin karşılanması için devlet tarafından işletilirdi. Gelirleri devlete ait olan bu tür kaynaklara *Mukâta'a* denirdi. Önemli mukataalardan olan madenler, devlet hazinesi için başlıca gelir kaynaklarından birisidir.⁵ Osmanlı coğrafyasının Anadolu ve Rumeli bölgelerinde bulunan madenler; devlete olan getirisinin yanında halk için iş, sermaye sahipleri için de ticari imkanlar sunması açısından başlı başına bir sektör haline almıştır.

Madenlerin devlet kontrolü ve idaresi altında olması sebebiyle, Osmanlı Devletince bunların işletme ve denetimlerinin esaslarını belirleyen kanunnameler hazırlanmıştı.⁶ Osmanlı'nın fethettiği yerlerde daha önceden uygulanmakta olan madencilik hukukundaki bilgileri kendi kültür ve hukukuyla birleştirerek hazırladığı maden kanunnameleri⁷; ocaklardaki işçilerin sosyal hayatları, görevleri, cevherin çıkarılma, tahlilleri, ihrac edilmeleri gibi hususları ihtiva ederdi.⁸ II. Bayezid döneminden XVIII. Yüzyıl ortalarına kadar bir dizi maden kanunnamesi hazırlanmış ve yürütülmüştür.

Osmanlı devletinde klasik dönemde madenler genellikle üç şekilde işletilirdi: "İltizâm" usulü, "Emânet" usulü ve "Mâlikâne" usulü.⁹

1-İltizâm Usulü: Maden işletmelerinin, yıllık asgari ve azami üretim göz önüne alınarak maliyece tespit edilen bir yıllık tahmini gelirinin peşin ödenmesi şartıyla açık

⁴Neş'et ÇAĞATAY, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi (AÜ, DTCF) Dergisi, c. II, 1943, s. 120-121. M. Bülent VARLIK, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c. 4, İstanbul 1985, s. 917.

⁵ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c. II, Ankara, 1979, s. 334.

⁶Kanunnameler hakkında geniş bilgi için bakınız; Ahmet AKGÜNDÜZ, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c.1, İstanbul, 1990.

⁷Fahrettin TIZLAK, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı, 98, Ekim 1995, s.76.

⁸ Mustafa ALTUNBAY, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *TÜRKLER*, c. 10, s.792.

⁹Fahrettin TIZLAK, *Osmanlı Döneminde Keban - Ergani Yöresinde Madencilik (1775 -1850)*, Ankara, 1997, s. 11.

artırma ile kişi veya kişilere (mültezimler) devredilmesidir. Buna zel sektörce işletilme de denilebilir. Madenleri iltizam olarak alan kişi işletmenin tüm masraflarını kendi karşılar ve devlete karşı taahhüdünü yerine getirir.

2-Emânet Usulü: Osmanlı devletinde genellikle tercih edilen Emânet usulünde ise madenlerde en iyi ve devamlı Şekilde retim yapılabilmesi için devlet tarafından belli bir ücretle çalışan bir yönetici (*emn*) tayin edilirdi. Yani madenler devlet tarafından işletilmekteydi. En önemli görevi başında bulunduğu madenin verimli bir Şekilde işletilmesi, gelir-giderlerinin kontrol edilerek devletin menfaatinin korunması olan emnler¹⁰ ayrıca madenlerin bulunduğu geniş coğrafyada bir takım idari görevlerle de yükümlü ve yetkiliydiler. Doğrudan *Darbhne* tarafından atanan eminler Şer'i konularda da hukukun işletilmesi hususundan, dini ve sosyal hayatın düzenli bir Şekilde devamını sağlamaktan sorumluydular. Ayrıca eminler bir takım askeri yükümlülükleri de yerine getiren kişilerdir.¹¹

3- Mâlikâne Usulü: 1695 yıllarında devlet ekonomisindeki bunalım sebebiyle madenlerin işletilmesi için yapılan müzayede sonucu mukataa madenlerin kaydı hayat Şartıyla iltizam hakkını elde edenlere verilmesi suretiyle ortaya çıkan usuldür.¹²

Osmanlı Devletinde madenlerin coğunun idaresi XVIII. Yüzyılın ilk yarısına kadar Hazne-i mire yani bizzat maliye hazinesi tarafından yürütülmüştür. Bu tarihten itibaren ise maden ve evkaf gibi mukataaların bağlanmış olduğu Darbhne-i mire tarafından yönetilmeye başlanmıştır.¹³ Ancak bu durum madenlerin tamamı için değil coğunluğu için söz konusudur. Çünkü bazı madenler Ma'den Mukâta'ası Kalemî tarafından yönetilmekteydi.¹⁴ Madenlerin Darphane'ce bu Şekilde yönetimi Tanzimat'a kadar devam etmiştir.

B-Tanzimat Dönemi

II. Mahmut ile başlayan Batılılaşma süreci ile Osmanlı devletinin genelinde meydana gelen önemli değişimler madenler konusunda da kendisini göstermiş ve madenlerin yönetimi Mliye Nezreti'ne verilmiştir. Bu dönemde devlet yönetiminde ortaya çıkan çok sayıdaki meclislerden birisi olan ve 1842 yılında kurulan Ma'ödün-i Hmyn Meclisi'nin amacı; ülkedeki madenlerin en verimli Şekilde işletilmesini sağlayacak kural ve esasların belirlenmesi ve uygulanmasında fayda umulan hukuki ve teknik hususların tespit edilerek padişaha arz edilmesiydi.

Tanzimat ile birlikte Osmanlı hukuk sisteminde ve kanunlarında da düzenlemelere gidildi. 1858 yılında yayınlanmış olan Arazi Kanunnmesi'nde madenlerin mülkiyeti ile ilgili bir hükme de yer verildi ve mülk arazideki madenin mülkiyeti tamamen arazi sahibine verildi. Kendine ait olmayan metruk arazide maden bulan kişi ise devlete vergisini demesi

¹⁰Ahmet TABAKOĞLU, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 178.

¹¹Fahrettin TIZLAK, "*Maadin-i Hümayun Emaneti'nin Osmanlı İdari Düzenindeki Yeri (1775-1867)*", XII. Türk Tarih Kongresi, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. III, Ankara, 1999, s. 930 ve devamı.

¹²ALTUNBAY, "*Klasik ...*", s. 793.

¹³Fahrettin TIZLAK, *Osmanlı Döneminde ...*, s. 10.

¹⁴Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Döneminde Giren Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s. 96.

şartıyla bunun sahibi olabiliyordu. Bu düzenleme ile daha önce devlete ait olan madenlerde özel mülkiyet dönemi başlamış oluyordu.¹⁵

Böylece ülkede madencilik faaliyetlerinin artma eğilimi göstermesi bu alanda yeni hukuki düzenlemeler yapılması ve Nizamnâmeler hazırlanmasını zaruri hale getirmişti. İlgili meclislerin çalışmaları neticesinde de bu defa Tanzimat öncesi dönemdeki kanunnâme geleneğinden oldukça farklı olarak ve de 1810 tarihli Fransız Maden Nizamnâmesi esas alınarak¹⁶ hazırlanan Maden Nizamnâmesi 19 Mayıs 1861 tarihinde yayınlanmıştır.¹⁷ 1867 yılında, yabancılara Osmanlı ülkesinde mülk edinebilme hakkı tanıyan kanunun çıkarılmasından sonra bu yönetmelikte değişiklik yapmak zorunlu hale geldiği için 19 Kasım 1868’de¹⁸ bu değişiklik gerçekleştirilmiştir. Müteakip yıllarda da mevcut yönetmeliklerin geliştirilmesi, madencilik alanındaki gelişmelerin takip edilebilmesi ve zamanla uygulamalarda ortaya çıkan aksaklık ve eksikliklerin giderilmesi için 3 Nisan 1869¹⁹, 14 Nisan 1873²⁰, 7 Eylül 1887²¹ ve 9 Nisan 1906²² tarihlerinde²³ bu Nizamnamede bazı değişiklikler yapılmıştır.²⁴ Dikkat çekecek sayıdaki bu değişiklikler doğal görünmektedir. Çünkü devlet, ülkenin madenlerden daha iyi yararlanması istemektedir.²⁵

Ülkedeki madenlerin genel bir tasnifinin yapıldığı Giriş bölümü ve 54 maddeyi ihtiva eden Nizamnamenin birinci faslı maden araştırmalarına, ikinci faslı çıkarılan madenlerin işletilmesine, üçüncü faslı madenlerden alınacak vergilere, dördüncü faslı maden işleme tesislerine (kalhâne), beşinci faslı ise vilayetlerde bulunacak olan maden mühendislerine aittir.

Maden işletmeciliğinden çekilen devlet artık özel sektörce yürütülen işletmecilik faaliyetlerinde işleyişi kontrol konumundaydı. Yerli ve yabancı müteşebbisler tarafından yürütülen madencilik faaliyetlerinde uygulanacak prosedür de bu nizamnameler ile belirlenmişti. Buna göre madencilüğün arama izni safhasından çıkarma, işleme, nakil ve hatta ihraç safhasına kadar uyulması gereken kurallar şunlardır:

¹⁵Fahrettin TIZLAK, “Osmanlı Devletinde Madencilik”, Osmanlı, c. 3, Ankara, 1999, s. 316.

¹⁶Gündüz ÖKÇÜN, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları”, Abadan’a Armağan, Ankara 1969, s. 807.

¹⁷Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT), Dosya 2, Gömlek 2-1.

¹⁸Düster I. Tertip, c. 2, 1289, İstanbul, s. 318-337.

¹⁹Maadin Nizamnamesidir (REGLEMENT DES MINES), İstanbul (Costantinople), 1286 (1869), s. 1-28. (Osmanlıca ve Fransızca olarak ayrı basım)

²⁰BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE), karton 113, zarf 47, evrak 47-43.

²¹Düster I. Tertip, c. 5 (14.Ra.1301-26.B.1305), Ankara, 1937, s.886-904.

²²Düster I. Tertip, c. 8, s. 438-461.

²³Maden Nizamnamelerinin tarihleri bazı kaynaklarda -birkaç ay- farklı olarak gösterilmiştir. Bu farklılık muhtemelen Nizamnamenin onay tarihi ile yayınlanma tarihlerinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanıyor olabilir. Mesela bakınız; Sarkis Karakoç; **Külliyyat-ı Kavanin**, (Yayına Hazırlayan; M. Akif Aydın ve diğerleri) Ankara 2006, c. I, s. 333, 460 ve c. II, s.752, 969, 972 ve 973.

²⁴Maden Nizamnamelerinin muhtevaları hakkında daha geniş bilgi için bakınız; Ahmet KARTALKANAT, “Osmanlıda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası”, Jeoloji Mühendisliği, sayı 36 (Mayıs 1990), Ankara, 1990, s. 65-71.

²⁵Şerife YORULMAZ, **Aydın Vilayeti’nde...** s.54.

Maden Arama Ruhsatnamesi Prosedürü

Bütün nizamnamelerin daha ilk maddelerinde belirtilen kural gereği Osmanlı coğrafyasında maden çıkarmak ve işletmek kesinlikle padişahın iznine tabidir.²⁶ Bunun için de işletmecilerin yapması gereken ilk Őey arama ruhsatı almaktır. Ancak maden arayacak kimse arazinin sahibi ise ruhsat almaktan muaf tutulmuştur.²⁷ Kendine ait olmayan miri arazide arama yapacak kimseler idareden bu izni almak mecburiyetindedirler.²⁸

Arama ruhsatnamesi talebinin beyan edildiği dilekçe, maden aranacak eyalet veya kaza yönetimine verilmesi gerekmektedir. Dilekçede madenin bulunduğu yer veya bölge, madenin cinsi, arazi sahibinin adı ve lakabı belirtildikten sonra hafriyat esnasında meydana gelebilecek zarar ve ziyamı tazmin edeceğini de taahhüt eder.²⁹ Dilekçe idarece; arazide maden çıkma ihtimalinin ne kadar olduğunun tespiti, aramanın ne Şekilde yapılması gerektiği ve hafriyat sırasında doğabilecek zararın tahmini keşfinin yapılması için vilayet maden mhendisine³⁰ havale edilerek görüşü istenir.³¹ Bu yıllarda madenlerin; mil ve burgu ile kuyu kazmak ve baca açmak Őeklindeki usullerle arandığı yine nizamnamelerde zikredilmektedir.

Arama ruhsatı, izin çıktığı günden itibaren başlamak üzere iki yillığına verilir. 1868 yılı Nizamnamesinde ruhsatname süresi bir yıla indirilmiştir.³² Bu sürenin uzatılması ise yine vilayet maden mühendisinin onayı ile mmkndr³³ ve ruhsat süresi bu Şekilde altı ay daha uzatılabilir.³⁴ Vilayet İdare Meclisince görüşülüp arama talebi uygun bulunan kişilere Vilayetten verilen ruhsatnamenin bir sureti de bilgi için Nafia Nezaretine gönderilir.³⁵

Arama ruhsatı sahibi üç ay içinde faaliyete başlamaz veya başlayıp da aramayı devam ettirmez ise, idarece bu gecikmenin sebebi kendisine sorulur ve mazeretinin heyetçe uygun bulunmaması durumunda ruhsatnamesi iptal edilerek varsa bir başka talibe verilir.³⁶ Bu gecikme süresi 1869 Nizamnamesinde altı aya çıkarılmıştır.³⁷

²⁶1861 Nizamnamesi, Giriş bölümü. 1868 Nizamnamesi, mad.6.

²⁷1861, mad. 1.

²⁸1861, mad. 3.

²⁹1868, mad. 14. 1869. Bu ve benzeri maddeler müteakip Nizamnamelerde aynen yer aldığı için bundan sonra sadece ilk Nizamnamedeki madde referans olarak gösterilecektir.

³⁰1861 yılındaki Nizamnameye göre ilk olarak Edirne, Selanik, Manastır, Yanya, Bosna, Niş, Hüdavendigar, Kastamonu, Ankara, İzmirden, Konya, Sivas, Harput ve Trabzon eyaletlerinde bulunan maden mühendislerinin arama ruhsatı verme safhasında ve daha sonra maden çıkarma ve işletme safhasında kurallara uyulup uyulmadığını da kontrol etmek görevleri arasındadır. 1861, mad. 50.

³¹1861, mad. 5.

³²1868, mad.14.

³³1861, mad. 6.

³⁴1868, mad. 15.

³⁵1868, mad. 14.

³⁶1861, mad. 7.

³⁷1869, mad. 16.

Arama safhasında keşfedilen madenin değeri anlaşılacak için tahlili yapılır. Tahlil için Avrupa'ya numune gönderilmek istendiğinde vergisi alınmak şartıyla 100 tona kadar miktarın ihracına izin verilir.³⁸

Maden İşletme Ruhsatnamesi Prosedürü

Müracaat Şartları:

Arama safhasından sonra bu defa işletme ruhsatı talep edildiğinde bu iznin verilmesi dört şarta bağlanmıştır: Keşfedilen maden işletmeye değer olmalı, maden çıkarılacak yerin yakınında işletme faaliyetinden zarar görecektir bir fabrika veya başka bir maden olmamalı, madenin çıkarılması ve nakledilmesinde en kolay usul tercih edilmeli ve işletmecilerin yeterli sermayeye sahip olmaları.³⁹

Keşfedilen madeni işletmek üzere Osmanlı tebasından olan şahıs veya şirketlerin yanında 1866 yılında çıkarılan “Tasarruf-ı Emlak” kanununu kabul eden yabancı devletlerin tebalarından olanların da hissedar olmasına izin verilmiştir.⁴⁰ Ancak kendisine imtiyaz verilecek kişi veya şirketlerin vergileri ödeyebilecek ve madeni işletebilecek ekonomik güce sahip olduğunu belgelemesi gerekmektedir.⁴¹

1861 Nizamnamesinde maden imtiyazı için kesin bir süre belirtilmeyip “bir müddet-i münasibe”⁴² şeklinde ifade edilirken 1868 Nizamnamesinde bu süre en fazla doksan dokuz yıl olarak belirlenmiştir ve bu şekilde devam etmiştir.⁴³

Müracaat Safhası:

Arama faaliyetlerini takiben ruhsat sahibi işletme izni almak istediğini belirten dilekçesi mahalli idarece aynı gün kayda alınır ve müteşebbisin eline müracaatına dair bir ilmuhaber verilir.⁴⁴ Doğrudan Nezarete müracaat edenler de aynı işleme tabidir. Bulunan madenin numunesi ve fenni raporu dilekçeye eklenerek Valilik tarafından Ticaret-Orman-Maâdin Nezaretine⁴⁵ gönderilir. Talipler dilekçelerinde; eğer şahıs ise adını, lakabını, mesleğini ve adresini; şirket ise ortakların isim ve lakaplarını, adreslerini, madenin mevkiini, ne kadar müddetle ruhsat istediğini vs bilgileri teferruatlı olarak belirterek maden sahasının sınırlarını gösteren üç nüsha haritasını da eklemek zorundadır.⁴⁶ Bu haritalar⁴⁷ 1/5.000 ölçekli olmalı ve maden imtiyaz sınırları harita üzerinde sabit noktalar ile bu noktalar arasındaki çizgiler halinde gösterilmelidir.⁴⁸

İşletme sahibi bulunduğu madenin kalitesini tespit etmek için tahlil yaptırmaya zorunluluğu ilk defa 1887 tarihli Nizamname’de yer almıştır. Aynı zamanda ödenecek verginin oranının da belirlenmesi için gerekli olan tahlil işlemi için haritalarla beraber

³⁸1887, mad. 21.

³⁹1861, mad. 12.

⁴⁰1861, mad. 13.

⁴¹1868, mad. 21.

⁴²1861, mad.13.

⁴³1868, mad 6.

⁴⁴1861, mad. 18.

⁴⁵Bu Nezaretin adı zaman içerisinde Ticaret, Orman-Maâdin, Ticaret-Orman-Maâdin gibi pek çok değişikliklere uğramıştır.

⁴⁶1861, mad. 17.

⁴⁷Örnek harita örneği için bakınız **İrade Meclis-i Mahsûs** (İ. MMS.) 75, (1331.Ra.9).

⁴⁸1868, mad.25.

maden arama işlemine yapmış olan mühendisin raporu ve yeterli maden numunesi vilayetten bir kap içerisinde mühürlü vaziyette İstanbul'a gönderilirdi.⁴⁹

Araştırma ve İnceleme Safhası:

Bu andan itibaren artık Nezaret tarafından imtiyaz izni işlemleri için idare tarafından yapılacak ve en fazla altı ay sürecek olan inceleme ve araştırma süresi de başlamış olmaktadır.⁵⁰ 1868 Nizamnamesinde müracaattan sonra imtiyazı istenen madenin "ne kadar süre ile imtiyaz verileceği" belirtilerek vilayette çıkan bir mahalli gazetede iki ay müddetle ilan edilmesi şartı getirilmiştir.⁵¹ Bu süre zarfında herhangi bir itiraz olup olmadığı vilayetçe Nezarete bildirilir.⁵²

Bu muamelattan sonra evrakın tamamı müracaat sahibinin beyanlarının incelenmesi için Ticaret-Orman-Nafia ve Maadin Nezaretindeki Maden İdaresi mühendislerden birine havale edilir. Mühendis ilan süresince bir itiraz varsa bunu değerlendirdikten sonra işletme izni talebi hakkındaki görüşünü beyan eder ve onaylar. Ayrıca düzenlenecek imtiyaza ek olarak verilecek olan "şartname"ye esas olacak bir layiha hazırlar.⁵³

Maden işletilecek saha Nezarete Harbiye Nezareti'ne de yazılarak, bu bölgede maden çıkarılmasının ve işletilmesinin askeri açıdan bir mahsuru olup-olmadığı sorulur.⁵⁴ çünkü bazen o bölgede askeri birlikler konuşlanabiliyor veya başka askeri amaçlarla kullanılması düşünülüyor olabilir.⁵⁵ Buradan gelecek olumlu cevaptan sonra işlemler devam ettirilir.⁵⁶

Bu arada maden numuneleri şehremaneti'ne gönderilerek laboratuvarlarında (şehremneti Tahlilhnesi) tahlil edilir. Masrafları yine müracaat sahibi tarafından ödenen bu tahlil sonucunda hazırlanan raporlarda numunede hangi maden veya madenlerin yüzde kaç oranında bulunduğu tespit edilerek "Tahlil Defterleri"ne⁵⁷ kaydedilir ve sonuç ilgililere

⁴⁹1887, mad. 27.

⁵⁰1861, mad. 19.

⁵¹1868, mad. 27.

⁵²1869, mad. 28.

⁵³1868, mad. 29.

⁵⁴"...i' mlinde mahzr-ı askerî olmadığı dahî Harbiye Nezreti'nin tezkeresiyle iş'r edilmiş olduğundan..." **BOA, DUİT**, 30/1,(1338.L.24.)

⁵⁵"...ruhsatnmenin mevkiinde asker taşaşşd etmiş olmasına binen..." **BOA, DUİT**, 27/14, (1337.B.10.)

⁵⁶Mesela rnek olarak bakınız; **BOA, DUİT**, 28/8, (1338.Ra.3.)

⁵⁷Maden arama için ruhsat verilen yerlerden ve daha sonra da işletme izni verilen yerlerden alınan numunelerde bu sahada hangi cins madenin ve ne miktarda olduğunun tespit edilmesi için yapılan bir işlemlerin kaydedildikleri defterler "Tahlil Defterleri"dir. Madencilik açısından oldukça önemli olan bu arşiv kayıtları Ticaret Nezaretine ait defter serilerinden biridir.

Maden sahalarının muhtelif yerlerinden veya çıkarılmış olan madenlerden alınan örnekler "torba" tabir edilen numune örnekleriyle madenin sınırları içerisinde bulunan mahalli idarecinin yazdığı yazının ekinde tahlil edilmek üzere ilgili Nezarete gönderiliyordu. Tahlili yapılacak numunenin miktarına göre belli bir harç (beş, on Osmanlı lirası gibi) işlem masrafı olarak alınıyordu. Burada da ilgili deftere kaydedilen örnek buradaki laboratuvarında tahlil ediliyor ve sonuç önce yüzde olarak (%46 kurşun veya %41 kurşun ve %0,79 gümüş gibi) yazılıyordu. Ayrıca aynı sonuç -numunenin bir ton olduğu kabul edilerek- ton hesabıyla da belirtilirdi (Bir tonda 460 kilo kurşun ve yediyzdoxsan gram gümüş şeklinde). Tahlil defterine bu şekilde kaydedilen sonuçta ayrıca tahlili yapan görevlinin adı da yazılırdı.

de bildirilir.⁵⁸ Buradaki madenin çıkarılmaya değer olduğunun tespiti izin verilmesi için en önemli kriterlerden biridir.

Nezaretteki tüm bu ön hazırlık araştırmaları sonunda tekemmül ettirilen evrak, (müracaat sahibinin arzuhalı, fenni rapor, Harbiye Nezareti'nin görüşü, tahlil raporu ve Maadin Müdüriyeti'nce hazırlanan Mukavelename ve Şartname layihaları) bu madenin işletilmesine izin verilmesinin devlet menfaatlerine uygun olup olmadığının incelenmesi ve karara varılması için danışma organı olan Şura-yı Devlet'e gönderilir. Şura-yı Devlet'in Maliye ve Nafia Dairesi'nde konu; evrakın tamam olup-olmadığı, madenin işletilmeye değer olup-olmadığı, Harbiye Nezaretince bir mahzuru olup-olmadığı, izin verilmesine bir itiraz olup-olmadığı vb açılardan etraflıca incelenmesinden sonra görüşünü Şura-yı Devlet'in Hey'et-i Umumiyesi'ne sunar. Burada da yapılan incelemelerden çıkan olumlu karar tekrar Nezaret'e gönderilir.

Mukâvelenâme ve Şartnâme

Tüm bu incelemelerden sonra imtiyaz talep eden kişi veya şirket ile Osmanlı Devleti adına işlemleri yürütmekle yükümlü olan Ticaret ve Ziraat Nezareti arasında bir Mukâvelenâme ve Şartnâme imzalanır. Maddeleri Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî (büro) tarafından hazırlanan bu iki belge; işletilmesine izin verilen madenin bulunduğu vilayet-kazanın adı, imtiyaz verilen kişi veya şirketin ismi, imtiyaz süresi, madenin cinsi ve maden sahasının sınırlarının yazılacağı yerler, sonradan doldurulmak üzere boş olacak şekilde matbu bir haldedir. Buraları imza safhasında elle doldurulur.

“Ticaret ve Ziraat Nezareti” antentinin bulunduğu bu belgelerden Mukavelename şu hususları içerir:

Birinci maddede madenin bulunduğu vilayet-kaza-nahiye, arazinin cinsi (mîrî veya mülk), madenin cinsi, imtiyaz süresi (en fazla 99 yıl) ve imtiyaz verilecek kişi veya şirketin ismi yazılır. İkinci maddede maden sahasının miktarının yanında bu sahanın dört yönden sınırları açıkça belirtilir. Bundan sonra geriye kalan on maddede genellikle imtiyaz verilen kişi veya şirketin; maden arazisi, madenin çıkarılması, işletilmesi ve ihraç edilmesi esnasında uyulması gereken kurallar, çıkarılan madenden verilmesi gereken muhtelif vergilerle bunların oranları gibi Nizamnamede bulunan maddeler yer alır. En sondaki hususi maddede ise maden sahasında yapılması icap eden yol veya askeri inşaatlar nedeniyle işletmenin tamamen veya kısmen iptali durumunda imtiyaz sahibinin herhangi bir hak iddia edemeyeceğini kayıt altına almaktadır.⁵⁹

Şartnameye gelince, giriş paragrafında yine madenin bulunduğu Vilayet, kaza, köy ve mevki ismi, arazinin cinsi, sahibinin veya sahiplerinin isimleri ve madenin nev'i yazılır.

⁵⁸Örnek bir tahlil raporu: “Kaza: Edremit, Nahiye: Kocagümüş, Numunenin Cinsi: Simli kurşun, Sahibi: Rayzer, Mevaddı: 1- %35 kurşun ve %0,48 gümüş ve çok az altın (bir tonda 480 gram), 2-%33 kurşun ve %0,45 gümüş ve cüzi altın (bir tonda 450 gram), 3-%31 kurşun ve %0,45 gümüş ve cüzi altın eserleri (bir tonda 450 gram).” **BOA, Ticaret-Orman Nezareti Defterleri (T.d.)** No: 2127, Sayfa: 103, Sıra No:7.

⁵⁹Örnek Mukavelename için bakınız: Karesi Sancağı'nın Balya Kazası Hacı Veliogluobası civarında bir adet manganez madeni hakkında Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Karaaydın Maden Şirketi arasında 99 yıllığına yapılan Mukavelename. **BOA, İ. MMS**, 168, (1331. Ş.4.)

Birinci maddede madenin haritalarının ilgililere teslim edildiği, diğer 12 maddede ise madenin çıkarılması ve işlenmesi ile ilgili uyulması gereken ve Nizamname de yer alan hususlar kayıt altına alınmıştır.⁶⁰

Bu Mukavelename ve şartnameler “İmtiyaz ve Mukavelat Defterleri”ne⁶¹ aynen kaydedildiği gibi Osmanlı döneminde zaman zaman⁶² matbu olarak da basılarak yayınlanmıştır.

İmtiyaz İzni (Fermân-ı Âli)

Böylece tekemmül ettirilen evrak Sadaret’ce onay için padişaha arz olunur. Padişah tarafından sadır olan İrade-i Seniyye gereği imtiyaz talep eden müracaat sahibine “Ferman-ı Ali”si verilir⁶³ ve bu ferman karşılığında bir defaya mahsus olmak üzere –madenin derecesine ve önemine göre 50 ile 200 Osmanlı Lirası arası ferman harcı alınır.⁶⁴

Bu imtiyaz fermanı Maadin İdaresi’nce İstanbul’da ve müracaatın yapıldığı vilayette yayınlanan gazetelerde ilan edilir.⁶⁵ 1887 Nizamnamesi’nde İstanbul basımında yayınlanacak bu ilanın Türkçenin yanına Fransızcasının da konulması şartı getirilmiştir.⁶⁶ İmtiyaz sahibi bu arazide izin almış olduğu madenden başka bir maden bulursa bunun için de yine aynı işlemi yapıp izin alması gerekmektedir.⁶⁷ İzensiz olarak bir madeni çıkaran ve işleyenlere para cezası verilmesinin yanında çıkardığı madenlere de el konulurdu.⁶⁸

Kişilerin imtiyaz alma süresi bazen oldukça fazla uzayabiliyordu. Bu durumda saraydan onay çıkıncaya kadar madeni bulan kişinin hakları, ilgili dairece bir “izin tezkeresi” verilerek korunurdu. -dört yıllığına verilen bu izin tezkeresi süresi içinde tezkere sahibi madeni işletmekte serbesttir. İmtiyaz fermanı çıktığında bu tezkere geri alınırdı.⁶⁹

İmtiyazın Feshi

İmtiyaz sahibi kişi veya şirket devlete vermesi gereken vergileri mazeretsiz bir şekilde vermediği takdirde izni yine sadır olacak bir irade ile feshedilir.⁷⁰ Yine imtiyaz sahibi ruhsatın verilif tarihinden sonra bir sene içinde –geçerli bir mazereti olmadığı halde-faaliyete başlamak mecburiyetindedir, aksi takdirde yine imtiyazı feshedilir ve bu

⁶⁰ örnek şartname için bakınız: **BOA, İ. MMS**, 75, (1331.Ra.9.)

⁶¹Orijinalleri Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde bulunan bu defterlerin başlıcaları şunlardır: İmtiyaz Defterleri (h.1245-1334) 6 adet, Mukavelename Defterleri (A.DVN.) (h.1298-1319) 7 adet, Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğudaki Mukavelename Defterleri (h.1273-1304) 4 adet ve aynı katalogtaki Mukavelat Defterleri (h. 1301-1341) 27 adet.

⁶²Mesela; **İmtiyazat ve Mukavelat**, c.1-2, İstanbul, 1302. **Mecmua-i Mukavelat**, c.1-7, Dersaadet, 1311-1315.

⁶³1868, mad. 32.

⁶⁴1868, Mad. 38.

⁶⁵1868, mad. 33.

⁶⁶1887, mad. 29.

⁶⁷1868, mad.35

⁶⁸1868, mad. 36.

⁶⁹M. Ziya GÖZLER, “Osmanlılarda Maden İmtiyazları ve Batı Anadolu Madenlerinin Sömürülmesi”, MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni, c.II, sayı, 3-4, Ankara, 1993, s.1-5.

⁷⁰1868, mad. 49.

gazetelerde de ilan edilir.⁷¹ İşletme sahibi madeni günün teknik şartlarına göre işletmek mecburiyetinde olup bu faaliyetleri 1/500 ölçeğinde hazırlayacağı şema ve haritalarla her sene idareye bildirmek mecburiyetindedir.⁷² Ayrıca üretimden ve ihraçtan dolayı ödeyeceği vergi oranları ve miktarları da yine Nizamnamelerde teferruatlı olarak belirtilmiştir.

İşletilmeye başlanan madenin imtiyaz süresi bitmeden evvel bazı zaruri sebeplerden dolayı işletme sahibinin madeni mecburen altı ay önce durumu terk etmesi durumunda bir beyanname ile bu durumu Maden Meclisine bildirecektir.⁷³

Herhangi bir zorunluluk olmadığı halde imalata bir sene kadar ara vermesi durumunda Maden İdaresi gerekli incelemeyi yaptıktan sonra tekrar imalata başlamak üzere bir mühlet verebilecek, eğer bu süre sonunda yine işletmeye başlamazsa imtiyazı fesih olunacak ve bu durum yine gazetelerde ilan olunacaktır.⁷⁴

Sonuç

Tanzimat sonrasında madenlerin işletilme sistemi ile birlikte, uygulanan prosedür de oldukça değişiklik göstermiştir. 1861'den itibaren Batı kaynaklı maden kanunları örnek alınarak bir Maden Yönetmeliği hazırlanmıştır. Maden arama, çıkarma, işletme ve ihraç edilmesi usullerini düzenleyen Nizamnamelerin ilki olan bu yönetmelikten sonra daha yeterli olan ikincisi düzenlenmiştir. Bunu takip eden diğer Nizamnameler küçük ilave ve değişikliklerle bu ikincisinin benzeri olmuştur.

Maden nizamnamelerindeki bu çok sayıdaki değişikliklerin sebepleri olarak; nizamnamenin ihtiyaçlara cevap verememesi, ülkedeki maden faaliyetlerinin artması, bu sektörde kendini gösteren spekülasyon ve imtiyazı başkalarına devrederek yüksek kazanç sağlanmasının önlenmesi, madencilikteki teknik gelişmelerin takip edilebilmesi ve madenlerin ülke menfaatine uygun olarak daha iyi değerlendirilmesini saymak mümkündür.

Tanzimat öncesi döneme göre önemli bir farklılık ise bu prosedürün devletteki bürokrasiyi oldukça artırmış olmasıdır. Madenlerin arama talebi tarihleri ile işletme izin tarihleri arasındaki sürenin yıllar aldığını pek çok evrakta görmek mümkündür. Ayrıca bürokrasideki bu fazlalık zaman zaman müteşebbislerin şikayetlerine sebep olmuştur. Bu bürokratik işlemlerin fazlalığı imtiyaz sahibi için oldukça yorucu ve usandırıcı olabilir; ancak, yine de madenlerin verimli olarak işletilmesini sağlamak ve buralardan elde edilecek vergi gelirlerini iyi takip edebilmek için bu bürokrasi devlet açısından gerekli görünmektedir.

KAYNAKLAR:

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Tasnifleri (İ.MMS, DÜİT)
 ..... , Yıldız Esas Evrakı (YEE).
 ..... , Ticaret-Orman Nezareti Defterleri (T.d.).

⁷¹1868, mad. 50.

⁷²1868, mad. 53.

⁷³1868, mad. 69.

⁷⁴1868, mad. 70 ve 73.

Diğer Kaynaklar

- AKDAĞ Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, c. II, Ankara, 1979.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, c.1, İstanbul, 1990.
- ALTUNBAY Mustafa, **"Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik"**, TÜRKLER, c. 10, s. 791-801.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Tasnifleri (İ.MMS, DÜİT)
....., Yıldız Esas Evrakı (YEE).
....., Ticaret-Orman Nezareti Defterleri (T.d.).
- ÇAĞATAY Neş'et, **"Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku"**, Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi (AÜ, DTCF) Dergisi, c. II, 1943, s. 120-121.
- Düstur I. Tertip, c. 2, 1289, İstanbul.
- GÖZLER M. Ziya, **"Osmanlılarda Maden İmtiyazları ve Batı Anadolu Madenlerinin Sömürülmesi"**, MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni, c. II, sayı, 3-4, Ankara, 1993, s. 1-5.
- KARAKOÇ Sarkis; **Külliyyat-ı Kavanin**, (Yayına Hazırlayan; M. Akif Aydın ve diğerleri), TTK Yayını, Ankara 2006, c. I ve II,
- KARTALKANAT Ahmet, **"Osmanlıda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası"**, Jeoloji Mühendisliği, sayı 36 (Mayıs 1990), Ankara, 1990, s. 65-71.
- ÖKÇÜN Gündüz, **"XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları"**, Abadan'a Armağan, Ankara 1969, s. 803-892.
- QUATAERT Donald, **"19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik"**, Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c. 4, İstanbul 1985, s. 913-916..
- TABAKOĞLU Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 1985.
....., **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 1995.
- TIZLAK Fahrettin, **"Maadin-i Hümayun Emaneti'nin Osmanlı İdari Düzenindeki Yeri (1775-1867)"**, XII. Türk Tarih Kongresi, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. III, Ankara, 1999, s. 925-939.
....., **"Osmanlı Devletinde Madencilik"**, Osmanlı, c. 3, Ankara, 1999, s. 312-326.
....., **Osmanlı Döneminde Keban - Ergani Yöresinde Madencilik (1775 - 1850)**, Ankara, 1997.
....., **"Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi"**, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı, 98, Ekim 1995, s 75-91.
- VARLIK M. Bülent, **"Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları"**, Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c. 4, İstanbul 1985, s. 917-922.
- YORULMAZ Şerife, **Aydın Vilayeti'nde Madenler (1850-1908)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuzeylül Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994.